

Valter LANG

IRU LINNUSE PEENKERAAMIKA V—X SAJANDIL

Keraamika moodustab põhiosa meie I aastatuhande teise poole linnuste ja asulate leiumaterjalist. Kui metallesemad näitavad tihtipeale vaid rahvusvahelise kaubanduse taset ja suundi, siis keraamikavormide areng, nende ornamentika mitmekülgsus ja rikkus peegeldavad just kohaliku rahva omaloomingut ja kunstimeelt.¹ Samal ajal on meil keraamika uurimisele seni põhjendamatult vähe tähelepanu pööratud ning siin peituvad dateerimisvõimalused veel suurelt osalt ammendamata. I aastatuhande teise poole keraamikast on siiani ainus töö M. Auna sulest ning see käsitleb Kagu-Eesti linnuste ja asulate vastavat materjali.² Põhja-Eesti sama perioodi eriuurimused puuduvad täiesti. See on kahetsusväärne, sest sinne keraamika — ehkki stiililt ühtne Kagu-Eesti omaga — on siiski eripalgeline ja arenenud sõltumatult. Mõningal määral on Põhja-Eesti ühe või teise muistise keraamikat iseloomustatud vaid muu leiuainese hulgas.³

Kogu Eesti vaadeldava perioodi keraamika võib jagada kahte rühma. Esimese moodustavad tavaliselt kõrgemad ja mahukamad savinõud, mille valmistamiseks kasutatud savile on lisatud rohkesti jämedat liiva või isegi kivipurdu. Seda nn. jämekeraamikat kasutati põhiliselt toidu valmistamisel ning mitmesuguste ainete säilitamiseks. Teise rühma savinõud on üldiselt väiksemad ja madalamad ning nende savile on harilikult lisatud vaid peent liiva. Niisuguseid nõusid on nimetatud pidulikumaks «lauakeraamikaks»⁴, kuid mõned andmed räägivad, et neidki on tarvitatud tagavarade vms. hoidmiseks. Seepärast kasutatakse edaspidi terminit *peenkeramika* (vastandina *jämekeramikale*). Nendel mõistetel ei ole funktsionaalset sisu, sest nõude otstarvet ei ole võimalik täpselt tuvastada, vaid lähtunud on savinõude koostisest, nende valmistusviisist.

Käesolevas võetakse vaatlusele Põhja-Eesti I aastatuhande teise poole ühe silmapaistvaima muistise — Iru Linnapära peenkeramika. Võrreldes suhteliselt konservatiivsema ja vormivaesema jämekeramikaga on esimene oma ornamentika ja tüüpide rohkuse tõttu paremini dateeritav ning muutused tema arengus võrdlemisi hästi jälgitavad.

¹ Vt. selle kohta *Carpelan, C.* Contacts in the Northern Baltic Region as shown by ceramics. — In: *Fenno-Ugri et Slavi* 1978. Helsinki, 1980, lk. 188.

² *Аун М.* Лепная керамика городищ и селищ Юго-Восточной Эстонии во второй половине I тыс. н. э. — *ENSV TA Toim. Ühisk.*, 1976, nr. 4, lk. 343—364.

³ *Vassar, A.* Iru Linnapära. — *Rmt.: Muistse Eesti linnused. 1936.—1938. a. uurimiste tulemused. Tartus, 1939, lk. 87—89; Schmiedehelm, M.* Kuusalu Pajulinn. — *Rmt.: Muistse Eesti linnused. 1936.—1938. a. uurimiste tulemused, lk. 132—134; Lõugas, V.* Asva linnuse dateerimisest. — *ENSV TA Toim. Ühisk.*, 1967, nr. 1, lk. 86—91.

⁴ *Moora, H.* Muistsete linnuste uurimise tulemustest Eesti NSV-s. — *Rmt.: Muistseted asulad ja linnused. Arheoloogiline kogumik I. Tln., 1955, lk. 61.*

Linnamäe stratigraafia

Iru linnus on vallidega jagatud kahte ossa: põhja- ja lõunaplatooks. R. Indreko, O. Saadre, peamiselt aga A. Vassari juhatusel on aastail 1936—1938 ja 1952—1958 esimesest (pindala ca 1000 m²) läbi uuritud 567 m² ning teisest (ca 4000 m²) 603 m². Peale selle on kaevamistööid tehtud veel Iru asulas (280 m²), mis on linnusega osalt üheaegne.⁵

Linnamäe vertikaalne stratigraafia on väga halvasti jälgitav. Mägi ise oli algselt tugeva kallakuga lääne poole ning kõikide hilisemate ümberehitustega on seda madalamat osa püütud tõsta, eeskätt idakülje arvel.⁶ Selle tulemusel on mäe idapoolmes olevat kultuurkihti pidevalt visatud läänepoolsesse ossa, kus selle paksus praegu ulatub üle 1,5 m, samal ajal kui idaserval kultuurkiht praktiliselt puudub. Samuti pole oma mõju avaldamata jätnud linnamäe hilisem põlluks kändmine ning erosiooniprotsessid. Mõningal määral on erinevaid linnusekihte võimalik jälgida ainult vallide piirkonnas. A. Vassar eraldas põhjavalli läbilõikes kolm üksteisele järgnevat kihistust, lõunavallil vaid ühe.⁷ 1952. a. kaevamised keskvallil näitasid selle kahekihilisust, kusjuures mõlemad vallikonstruktsioonid olid määratud põhjaplatoo kindlustamiseks lõunapoolsete rünnakute vastu.⁸ Kirjeldatud ehitistest mõnevõrra lõuna pool avastati puust tara või kaitseseina säilmed. Viimane omakorda oli nähtavasti mõeldud lõunaplatoo kaitseks rünnakute vastu põhjast. Linnamäe horisontaalne stratigraafia vaatlus toob aga kaasa küsimuse, mille tõstatas juba 1939. aastal A. Vassar: kas põhja- ja lõunaplatoo ongi üldse kunagi üheaegselt tarvitusel olnud või on tegemist kahe eriaegse kihistusega?⁹

Tabelis 1 on toodud mõnede Irust leitud esemete dateeringud. Ilmneb, et kõige vanemad neist pärinevad V—VII sajandist linnuse põhjaotsalt. Tõenäoliselt kuuluvad nad A. Vassari nn. I linnuse perioodi. Ajaliselt järgnevad neile VII—IX sajandi leiud lõunaplatoolt. Nagu näha, puuduvad sealt seni esemed, mida peaks dateerima ainult X sajandisse või hilisemaks. Seevastu on IX—X sajandist rohkesti leide taas linnuse põhjaplatoolt (A. Vassari nn. II—III linnuse materjal). Mõlema platoo ühiseks kasutusajaks saaks seega olla ainult IX sajand, tõenäoliselt selle teine pool, ning võib-olla ka X sajandi algus. Platoode ühise kasutusaja poolt näib kõnelevat ka väike rühm ühesugust keraamikat, mida on leitud linnuse mõlemast osast.

Seega pakub linnamäe horisontaalne stratigraafia teatavat abi keraamika uurimiseks, eriti selle relatiivse kronoloogia väljaselgitamiseks. Täpsemaiks dateeringuiks annavad lisa mõningad kitsamasse ajavahe-
mikkude dateeritavad muistised eeskätt Tallinna ümbruses (Lehmja Loo III ja Proosa kalme), samuti mujal Põhja- ja Lääne-Eestis (Kuusalu¹⁰, Pada ja Asva linnus, Tornimäe asula jt.) ning naabermaadel (Edela-Soomes, Kesk-Rootsis).

⁵ Et asula keraamika kohta on ilmumas eraldi uurimus, siis seda käesolevas ei analüüsita, küll aga kasutatakse statistilisi võrdlusandmeid.

⁶ Vassar, A. Iru Linnapära, lk. 61.

⁷ Samas, lk. 63 jj.

⁸ Vassar, A. Aruanne arheoloogilistest kaevamistest Iru linnusel 1952. a., lk. 5 jj. (käskikiri ENSV TA Ajaloo Instituudi arheoloogia sektori arhiivis).

⁹ Vassar, A. Iru Linnapära, lk. 93.

¹⁰ Omal ajal dateeriti Kuusalu Pajulinn XI sajandisse (*Schmiedehelm*, M. Kuusalu Pajulinn, lk. 135 jj.). Arvestades mõningaid jooni keraamikas, võib siiski oletada selle kasutamist ka I aastatuhande lõpul.

Iru linnusest leitud esemete dateering

Ese	Tahvel või fondi number	Sajand								
		V	VI	VII	VIII	IX	X	XI		
Lõunapiatoo	1. nooleots			—	—					
	2. nooleots					—	—			
	3. nooleots					—	—			
	4. odaots				—	—				
	5. sõlg			—	—					
	6. rinnanõel				—					
	7. rinnanõel			—	—					
	8. karjasekeppnõel			—	—					
	9. karjasekeppnõel			—	—					
	10. käevõru			—	—					
	11. helmes					—	—			
	12. põhjalohkudega savinõud (5)					—	—			
	13. rinnakee lülid					—	—			
Põhjapiatoo	14. rihmakeel		—	—						
	15. sinine helmes		—	—						
	16. pandlanõel			—	—					
	17. ketilülid			—	—					
	18. naast		—	—						
	19. nooleots					—	—			
	20. nooleots					—	—			
	21. nooleots					—	—			
	22. nooleots				—	—				
	23. nooleots				—	—				
	24. nooleots				—	—				
	25. kaelavõru				—	—				
	26. spiraalsõrmus					—	—			
	27. naast					—	—			
	28. araabia münt						—	—		
	29. hoburaudsõle nõel					—	—			
	30. helmes					—	—			
	31. helmes						—	—		
	32. põhjalohkudega savinõud (2)						—	—		
	33. rinnakee lülid, nagu 13						—	—		

Peenkeramik tüpologia

Valdav osa Iru keramikast on säilinud vaid kildudena ning seetõttu pole tema tüpologiseerimisel võimalik kasutada seni üldiselt levinud skeeme, mis arvestavad ainult terveid nõusid¹¹. Järgneva tüpologia aluseks on võetud nõude püstjalt, vahel pisut sissepoole hoidvalt võrikult kumeramale õlaosale ülemineku viis. See võib olla kolme moodi: nivendiline või plastiliselt markeerimata (I tüüp), väikese astanguga (II tüüp) või jookseb kaela ja õla vahel ümber nõu reljeefne mõigas (III tüüp). Alatüüpide puhul tulevad arvesse nõude detailsemad iseärasused. Sellise tüpologia kasutamiseks pole tingimata tarvis terveid savinõusid, vaid piisab nende serva- ja õlatükkidest.

Iru linnusest ja asulast kogutud keramik¹² jagunemist rühmiti ilmestab tabel 2. Kui linnuse mõlemal platool on peenkeramika osatähtsus ühesugune, siis asulas on see märgatavalt väiksem. Peenkeramikalist nõude valmistamiseks kasutatud savile on üldjuhul lisatud hästi peent liiva, kuid vahel (eriti suuremate III:a pottide puhul) ka mõnevõrra jämedamat; nende põletus on ikka tugev. Pinnad on ühtlaselt silutud, tihti isegi tuhmilt läikivad, kiilad. Nõude värvus on tavaliselt tumepruun või must, aga esineb ka heledamaid toone.

Tabel 2

Peenkeramika osatähtsus Iru linnuse ja asula keramikas

Leiukoht	Savinõukildude koguarv	Peenema koostisega katkete arv	Peenkeramika osatähtsus, %
Põhjaplatoo	9810	5810	59
Lõunaplatoo	18290	10620	58
Asula	7420	3190	43

I tüüpi kuuluvad nõud jagunevad kahte alatüüpi. Alatüüp I : a — üsna tugevalt sissepoole hoiduv nõgus võrik läheb alaosa üle järsu nivendi kaudu. Niipalju kui säilinud katkete põhjal võib otsustada, on osa nõusid lameda, osa tõenäoliselt kumerdatud põhjaga. Selline keramika on kasutusel olnud nii lõuna- kui põhjaplatool, samuti asulas (tab. 3). Osaliselt õnnestus taastada viis nõu (tab. 4). Leiandmete järgi on tegu peaaesjalikult kultuurkihi alaosas (rekonstruktsioonid nr. I : a 1—2; tahv. I, 4, 2) või hilisemate ehitusrusude all (I : a 3; tahv. I, 5 — leiti põhjaplatoo läänevalli alusest mullast) asunud nõudega. Nõule I : a 4 (tahv. I, 1) on seni mujalt kõige lähemaid vasteid teada Proosa kalme V—VI(VII?) sajandisse dateeritud osast¹³ ning Asva I aastatuhande teise poole linnusekihtidest (viimane küll juba joonornamendiga)¹⁴. Sellist keramikat on esinenud ka mõnedes Põhja-Eesti tarandkalmetes, kuhu on maetud veel keskmiselgi rauaajal.¹⁵ Iseloomulik on seesuguste nõude puudumine näiteks Pada asulas, mis on dateeritud (VII?) VIII—X sajandisse¹⁶, samuti Toila kalmes, mille hilisem osa saab alguse VII sajandil¹⁷. I : a 4-st veidi madalamale, tõenäoliselt kumerdatud põhjaga

¹¹ Vt. *Selling, D.* Wikingerzeitliche und frühmittelalterliche Keramik in Schweden. Stockholm, 1955; *Lehtosalo-Hilander, P.-L.* Luistari II. The Artefacts. Helsinki, 1982, lk. 76 jj.

¹² Siin pole arvestatud Iru hilisneoliitilist ja varase metaliaja keramikat.

¹³ Tallinna Linnamuuseum 15740: 47, 52; 13943: 210, 224 jpt.

¹⁴ *Lõugas, V.* Asva linnuse dateerimisest, joon. 5, 6.

¹⁵ *Moora, T.* Tarbja kivi kalmed Paide lähedal ja Põhja-Eesti tarandkalmete keramika. — ENSV TA Toim. Ühisk., 1967, nr. 3, lk. 297; tahv. V, 5; VIII, 1—3.

¹⁶ *Тамла Т.* Селище в Пада. — ENSV TA Toim. Ühisk., 1983, nr. 4, lk. 306.

¹⁷ *Schmiedehelm, M.* Mitteleisenzeitliche Funde aus dem Steingrab von Toila in Nord-estland. — Honos Ella Kivikoski. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 75. Helsinki, 1973, lk. 193.

Iru linnuse ja asula V—X sajandi peenkeraamika

Tüüp	Leiukoht	Katkete arv*	Nõude arv	Kaunistamata nõud	Ornamenditud nõud					Ornamenditud nõude %
					Nööornament	Joonornament	Silksakornament	Laineornament	Silmornament	
I: a	Põhjaplatoo	28	6	5	1	—	—	—	—	16,7
	Lõunaplatoo	10	7	2	1	4	—	—	—	71,4
	Asula	4	3	2	—	1	—	—	—	33,3
I: b	Põhjaplatoo	40	13	1	1	9	2	—	—	92,3
	Lõunaplatoo	18	13	4	—	6	1	2	—	69,2
	Asula	33	16	1	1	5	8	1	—	93,8
II	Põhjaplatoo	41	11	—	—	11	—	—	4	100
	Lõunaplatoo	70	40	20	—	15	2	3	—	50
	Asula	18	14	1	—	11	1	1	—	92,9
III: a	Põhjaplatoo	66	2	2	—	—	—	—	—	—
	Lõunaplatoo	157	17	17	—	—	—	—	—	—
	Asula	200	1	1	—	—	—	—	—	—
III: b	Põhjaplatoo	2	2	—	—	—	1	1	—	100
	Lõunaplatoo	220	40	30	—	4	5	1	—	25
	Asula	13	9	—	—	1	3	5	—	100
III: c	Põhjaplatoo	150	27	9	—	6	9	—	5	1
	Lõunaplatoo	26	12	3	—	1	6	2	1	—
	Asula	2	2	—	—	—	2	—	—	—
III: d	Põhjaplatoo	69	8	1	—	5	1	—	5	—
	Lõunaplatoo	17	4	1	—	2	—	1	—	—
	Asula	3	3	—	—	1	3	—	—	—

* Arvesse on võetud ainult tüpoloogiliselt määratavad savinõukillud.

nõule (I : a 2; tahv. I, 2) on peaaegu täpne vaste teada Lehmja Loo III kalmest, mis on dateeritud VII sajandisse.¹⁸ Samast võib lähedasi paralleele leida ka Iru nööornamendiga nõudele (tahv. I, 4; joon 1, 1). Seega on I : a nõud vanimad Iru peenkeraamika hulgas, millest põhjaplatoo eksemplarid (nr. 3—5) võib dateerida V—VII sajandisse, lõunaplatoo omad (nr. 1—2) põhiliselt VII sajandisse. Joonornamendiga nõud on tõenäoliselt mõnevõrra hilisemad.

Alatüüpi I : b kuuluvad kausid, millel üleminek kaelalt õlale on peaaegu märkamatu. Maksimaalne läbimõõt on neil kumera õla kohal, põhi on enamikul ilmselt ümar. Sellised nõud on küllaltki ühtlaselt levinud nii põhja- ja lõunaplatool kui ka asulas (tab. 3). Osaliselt on rekonstrueeritud kolm ja täielikult üks nõu (tab. 4).

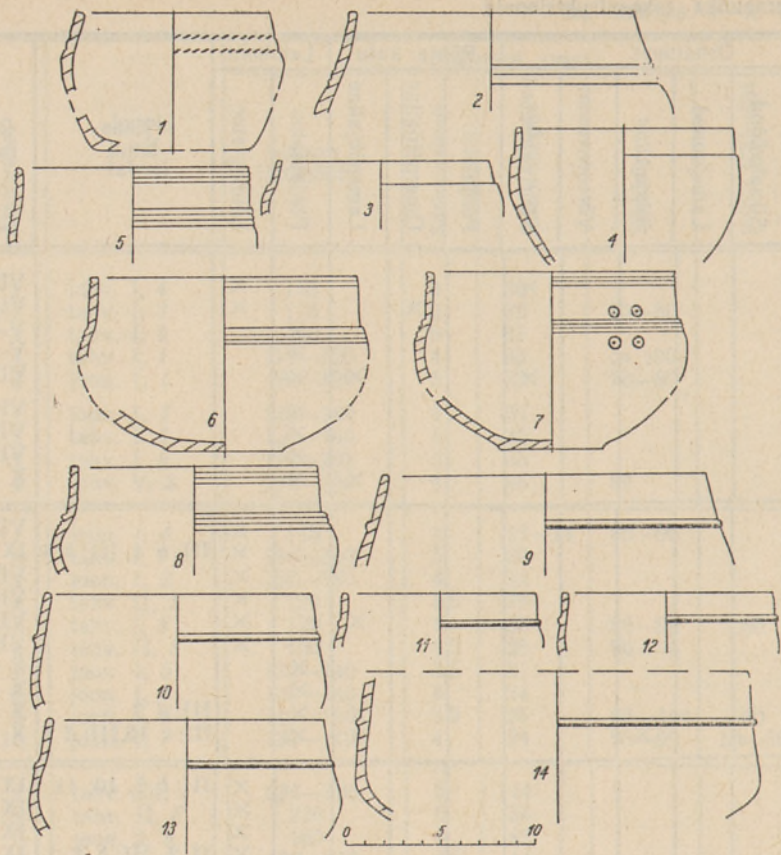
Vaadeldavat tüüpi katkeid on leitud kultuurkihi väga mitmesugustest osadest ning eri sügavustelt. Nõu I : b 4 (tahv. V, 2) asus algselt põhjaplatoo II linnuse põlemiskihis.¹⁹ Rohkesti vasteid võib neile nõudele leida

¹⁸ Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut (= AI) 4444: 188; *Lõugas, V.* Das mitteleisenzeitliche Steingrab von Lehmja Loo in der Nähe von Tallinn. — Honos Ella Kivikoski. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 75. Helsinki, 1973, lk. 129.

¹⁹ *Vassar, A.* Iru Linnapära, joon. 30.

Tüüp	Alanumber	Joonis või tahvel	Mõõtmed (mm)				Kõllapinnaline	
			Suuava läbimõõt	Serva paksus	Kaela kõrgus	Nõu kõrgus		Põhja läbimõõt
I : a	1	tahv. I, 4	155	3	36			
	2	tahv. I, 2	115	3	29	70—80		
	3	tahv. I, 5	160	6	25			
	4	tahv. I, 1	110—120	4	33	ca 100		
	5	joon. I, 1	90—120	5	23	70—80		
I : b	1	joon. I, 2	140—160	4	55			×
	2	tahv. I, 3	130—140	5	35			×
	3	tahv. I, 6	170—200	5	55			×
	4	tahv. V, 2	140—158	4	45	89		
II	1	joon. I, 4	115	4	13—14	80—90		
	2	tahv. I, 7	140—150	5	20			
	3	joon. I, 3	100—120	4	12			
	4	tahv. II, 1	120	3,5	25			
	5	tahv. I, 8	120	4	30	80—90	60	×
	6	tahv. II, 3	150	4,5	28	90—95		
	7	joon. I, 5	120—140	3,5	21			×
	8	joon. I, 8	120—140	4	24			×
	9	joon. I, 6	140—150	3,5	25	90—100	60	×
	10	joon. I, 7	130—140	4	24	90—95	50—60	×
III : a	1	tahv. III, 1	280—300	6	44			
	2	tahv. II, 6	220	6	34			
	3	joon. 2, 9	160	5	42			
	4	joon. 2, 8	190—210	4,5	44			
	5	joon. 3, 1	160	4,5	26—28			×
	6	tahv. III, 2	140	5,5	17			
III : b	1	joon. 1, 12	110	4	13			
	2	joon. 1, 11	100—110	4	13—14			
	3	tahv. II, 2	100—110	3,5	14			×
	4	tahv. II, 4	140—170	5	22			×
	5	joon. 1, 10	140	5	23			
	6	joon. 1, 9	160—180	4,5	26			
	7	joon. 1, 13	140—160	3,5	22			
	8	tahv. II, 5	150—180	3,5	28			
	9	joon. 1, 14	200	5				
	10	joon. 3, 3	200	5	31	ca 100		
III : c	11	joon. 3, 4	200	4	26	81		
	12	joon. 3, 2	160	5	20	80—85		×
	1	joon. 2, 4	160—210	4	29			
	2	tahv. III, 4	180—200	6	52			
	3	joon. 2, 5	200—220	5	27			
	4	tahv. III, 3	240	4,5	35			×
	5	tahv. IV, 1	ca 300	7,5	66			
	6	joon. 2, 1	270—290	5	57			
	7	joon. 2, 2	270	6	50			
	8	tahv. V, 3	100	4	18	71	55	
9	tahv. IV, 2			40				
III : d	10	tahv. V, 1	215	6	39—43	150—155	115	
	11	joon. 2, 3	230	5	42			
	1	joon. 2, 6	ca 190	6	48			
2	joon. 2, 7	210—230	5	28				
3	tahv. IV, 3	ca 160	7	48			×	

Ornament						Põhja kuju			Leiukoht		Kaas-leiud	Dateering (sajandites)
Horisontaal-jooned	Siksakvöönd	Lainejooned	Silmad	Võreornament	Nõõrivajutused	Põhjalohk	Ümarpõhjaline	Lamepõhjaline	Põhjiaplato	Lõunaplato		
×					×		×			×		VII VII V—VII V—VI VII VIII—X VIII—X VIII—X X (1. p.)
×					×					×		VII—VIII IX VII—VIII VIII—IX VIII—IX VIII—IX X (1. p.) X (1. p.) X (1. p.) X (1. p.)
×			×					×		×	III: a 4, III: b 4	III: d 3 III: c 10, III: d 1
×	×							×		×	III: b 5, 10, 11	IX (2. p.) IX IX II 2, III: b 4 IX III: b 12 IX (2. p.) IX (—X 1 p.) VIII—IX VIII—IX VIII—IX IX II 2, III: a 4 IX (2. p.) VIII—IX VIII—IX IX III: a 1, III: b 10, 11
×	×					×	×				III: a 1, III: b 5, 11	IX (2. p.)
×	×					×	×				III: a 1, III: b 5, 10 III: a 5	IX (2. p.) IX (2. p.) IX (2. p.)
×	×		×								III: a 1, III: b 5, 10 III: a 5	IX (2. p.) IX—X (IX?)—X IX—X IX 2. p.— X 1. p. X (2. p.) X (2. p.) X (2. p.) X (1. p.) X (1. p.)
×				×				×		×	II 10, III: d 1	X (1. p.) X (1. p.)
×			×							×	II 10, III: c 10	X (1. p.) IX—X (IX?)—
×								×		×	II 9	X (1. p.)

Joon. 1. Iru peenkeramika rekonstruktsioone (AI 3428: 923, 948; 4051: 422 I, 1176; 3428: 1229, 1122 II, 1091 II, 965; 4051: 1064, 1108, 508, 1289, 964, 1099).

Asva, Pada ja Kuusalu linnuse ning Toila ja Kobratu kalmete leiumaterjali hulgest.²⁰ Ka Edela-Soomes ning Kesk-Rootsis (Birkas) on lähedasi paralleele.²¹ Küll aga puuduvad I : b tüüpi kausid Proosa ja Lehmja Loo kalmes. Kõiki analoogiaid arvestades tuleb I : b nõud Irus dateerida üldiselt VIII—X sajandisse, kusjuures nad on püsinud küllaltki muutumatuna. Platoode lõikes on erinevusi vaid ornamendi laadis (vt. tab. 3) ning selle esinemissageduses. Viimane on lõunaplatool peaaegu niisama suur (69,2%) kui alatüübi I : a puhul (71,4%). See sugereerib arvamust, et sealsed I : a ja I : b nõud on omavahel ajaliselt lähedasemad kui põhjaotsa I : a (ornamendi osatähtsus vaid 16,7%) ja I : b nõud (92,3%).

II tüüpi on eraldatud tassid, millel kaelalt ülale üleminekukohas on väike täisnurkne astang. Maksimaalne läbimõõt on enamasti sujuvalt kumera õla kohal. Põhi on tavaliselt väike ja lame ning uure pisut nõgus. Vaadeldavad tassid on eriti arvukalt levinud lõunaplatool, mõnevõrra vähem põhjaotsal ning asulas (tab. 3).

Osaliselt õnnestus rekonstrueerida 10 nõu (tab. 4). Et II tüüpi keramika on veel võõras V—VII sajandi kalmetele (Proosa, Lehmja Loo III,

²⁰ Lõugas, V. Asva linnuse dateerimisest, joon. 5, 1; Тамла Т. Селище в Падa, tahv. XII, 2; XIII, 6; AI 3427: 155; Schmiedehelm, M. Mitteleisenzeitliche Funde, joon. 4, 2, 4—6; AI 3357: 121.

²¹ Lehtosalo-Hilander, P.-L. Luistari II, joon. 22, tüüp I:1b ja II:1b — esinevad vaid IX ja X sajandi esimese poole haudades; Sellings, D. Wikingerzeitliche und frühmittelalterliche Keramik, tahv. 35, 1—2; 37, 2, 6; 38, 2—3.

Lihula jt.), tuleks sellised nõud tervikuna dateerida hilisemaks. Leitingimusi arvestades on viimastest kõige vanemad lõunaplatoo ornamendimata eksemplarid (nr. 1 ja 3). Nii leiti tass II 1 (joon. 1, 4) läänepoolse küljevalli kivide alt, s.t. see on vallist vanem. Ka tüpoloogiliselt tuleb seda pidada vanemasse astmesse kuuluvaks: kaelaosa on kitsas, astang vaevumärgatav ning nõu ise tundub teistest pisut kõrgem olevat, meenutades teataval määral V—VII sajandi peenkeramikat.

II 2 (tahv. I, 7), mis leiti koos laineornamendis ilustatud savinõuga (III : b 4), meenutab kujult juba üsnagi II tüübi kaunistatud tasse (nr. 4, 6—10). Suhteliselt hilisem on nähtavasti ka II 5 (tahv. I, 8) — kõrge kaela ja tugeva astanguga nõu, millele peaaegu täpne vaste leiti Tornimäe asulast²². Viimasele on vormilt lähedane ka Asva tass²³, kuigi sellel on astangu all juba horisontaalsed jooned.

Joonornament ongi kõige levinum motiiv Iru II tüübi nõudel (tab. 3). Linnuse põhjaotsa leiumaterjali puhul on seda kasutatud kõikide vastavate tassikeste ornamendimiseks; lisaks on vähemalt neljal neist ka iseloomulikud («härja»)silmad (joon. 1, 7). Kui lõunaplatool ja asulas on need nõud vahel joonitud ainult astangu alt (varasem nähtus?), siis põhjaplatoo omadel paiknevad jooned alati kahe vööndina: üks serva (2—3 joont), teine astangu all (3 joont). Enamik põhjaplatoo II tüübi keraamikast on niivõrd ühtlase kuju, koostise ja ornamendiga, et jääb mulje nende valmistamisest väga lühikese perioodi kestel, võimalik isegi, et ainult ühe meistri poolt (joon. 1, 6—8). Et lõunaplatool on sellistele tassidele täpseid vasteid väga vähe, võib oletada, et nende valmistamine algas peaaegu lõunaplatoo mahajätmist, põhjaplatoo kasutamise lõppjärgus. Et aga sealsetel kõige hilisematel nõudel (III : c 5—7) ei ole enam kasutatud silmornamenti, võib isegi oletada, et tüüp II ei elanud päris linnuse kasutusaja lõpuni. Eelnevast järeldub, et põhjaplatool iseloomulikud joon- ja silmornamendiga tassid kuuluvad ligikaudu X sajandi esimesse poole.²⁴ Täpsemaid vasteid mujalt pole neile õnnestunud leida.

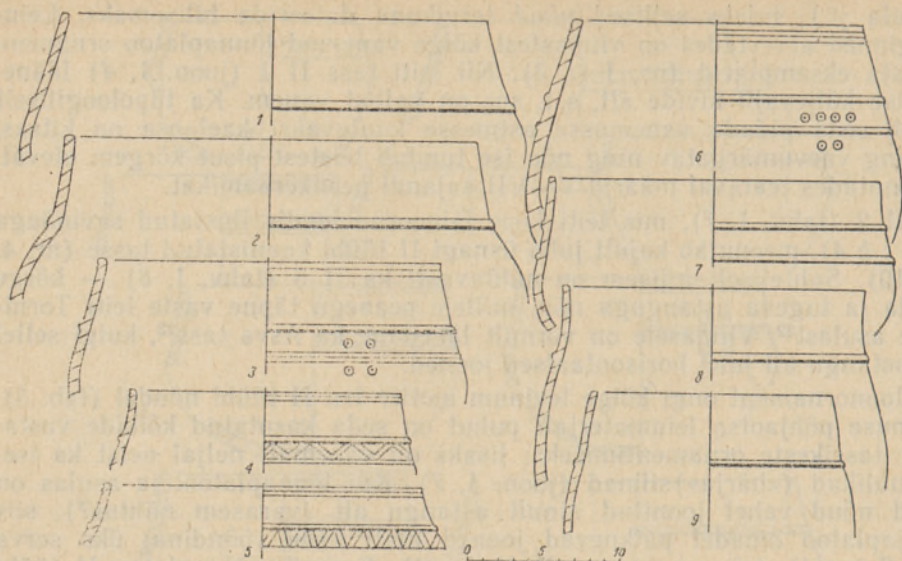
III tüübi mõigastega nõude hulgas võib eristada nelja alatüüpi. A 1 a t ü p III : a — suhteliselt avarad ja kõrged potid, kaelal üks reljeefne mõigas, ning kõik tõenäoliselt lameda põhjaga. Vaadeldavad nõud on levinud peamiselt lõunaplatool ning mitte ükski pole kaunistatud (tab. 3). Linnuselt leitud katkete põhjal on õnnestunud osaliselt taastada kuue poti kuju (tab. 4). Täiendavalt võib III : a tüüpi potid jagada kahte varianti: 1) nr. 1—3 (joon. 2, 9; tahv. II, 6; III, 1) — külje profiil on ühtlaselt väljapoole veidi kumer ning võrik aheneb serva suunas; 2) nr. 4—6 (joon. 2, 8; 3, 1; tahv. III, 2) — külg on profiilis pisut S-tähe kujuline ja võrik muutub serva suunas avaramaks.

Üks esimese variandi pottidest (III : a 1) on leitud 1955. a. kaevandi ruudus H/IV asunud koldeasemelt koos mõnede III : b tüüpi nõudega (vt. tab. 4). Viimastest kolmel on põhja all ümar lohk, mille alusel võib nad dateerida IX sajandi teise poole. (Dateeringu kohta vt. alatüübi III : b juurest.) Koos ühe põhjalohuga nõuga — ehkki teise kolde lähedalt — leiti ka teise variandi esindaja III : a 5. Seega peaksid mõlemad variantid olema enam-vähem üheaegsed. Pott III : a 4 leiti koos nõudega II 2 ja III : b 4, neist viimane kaunistatud lainejoontega. Et Edela-Soomes

²² AI 4338: 868.

²³ *Lõugas*, V. Asva linnuse dateerimisest, joon. 5, 2.

²⁴ Sellist dateeringut kinnitab koos nõuga II 10 leitud suurem jämekeraamiline nõu, mille äär on astanguliselt õhenev (AI 3428: 1091 IV). Neile vaid põhjaplatoolt saadud leidudele on seni ainsad vasted teada Novgorodi vanimatest kihtidest, mis on dateeritud varasemaks X sajandi keskpaigast (Смирнова Г. П. Лепная керамика древнего Новгорода. — Краткие сообщения Института археологии АН СССР, вып. 146. М., 1976, tüüp IV).

Joon. 2. Iru peenkeraamika rekonstruktsioone (AI 3428: 850, 875, 1116; 4051: 195, 590; 3428: 1091 I, 666; 4051: 444 III, 388).

tuli laineornament tarvitusele alles viikingiaja alguses²⁵, Rootsis veelgi hiljem²⁶, siis pole põhjust Irugi vastava ornamendiga nõusid dateerida varasemaks aastast 800. Seetõttu võib III : a tüüpi keraamika üsna suure tõenäosusega arvata IX sajandisse, mõned nõud isegi kitsamalt selle teise poolde.

Täpsemaid vasteid kirjeldatud savinõudele on leitud ainult Pada linnamäelt.²⁷ Mõneti sarnaseid nõusid — ehkki üldiselt ornamenditult — esineb ka Edela-Soome ja Kesk-Rootsi viikingiaja muististel.²⁸ Samas on tähelepanuväärne sellise keraamika puudumine Kuusalu Pajulinnas, mis IX sajandil ilmselt veel ka kasutusel polnud.

Alatüüpi III : b on eraldatud madalad liiakujulised kausikesed, mille kaelal on üks mõigas. Taastada õnnestunud nõudel on põhjad kumerdatud või päris ümarad. Selline keraamika on taas enim levinud lõunaplatool, asulas ja põhjaotsal seevastu tunduvalt vähem (tab. 3). Suuremas või väheas ulatuses õnnestus rekonstrueerida 12 lõunaplatoo nõu (tab. 4).

Suhteliselt hästi on dateeritavad põhjalohkudega kausid (nr. 10—12; joon. 3, 2—4). D. Selling seostab neid lohke nõude valmistamisega algelisel käsikedral. See valmistusviis sai Rootsis tuntuks IX sajandi teisel poolel.²⁹ Lohkudega nõusid on rohkesti teada ka tänapäeva Saksa DV põhjaosast, kus nad esinevad IX(—X) sajandi slaavi keraamikas³⁰, samuti meie lähemalt, Edela-Soomest. Nii on neid näiteks Luistaris (Eura khk.) saadud 11 hauast, millest kaheksa kuulub aastasse 800—880 ja kolm

²⁵ Kivikoski, E. Die Eisenzeit im Auralflußgebiet. — Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja XLIII. Helsinki, 1939, lk. 200.

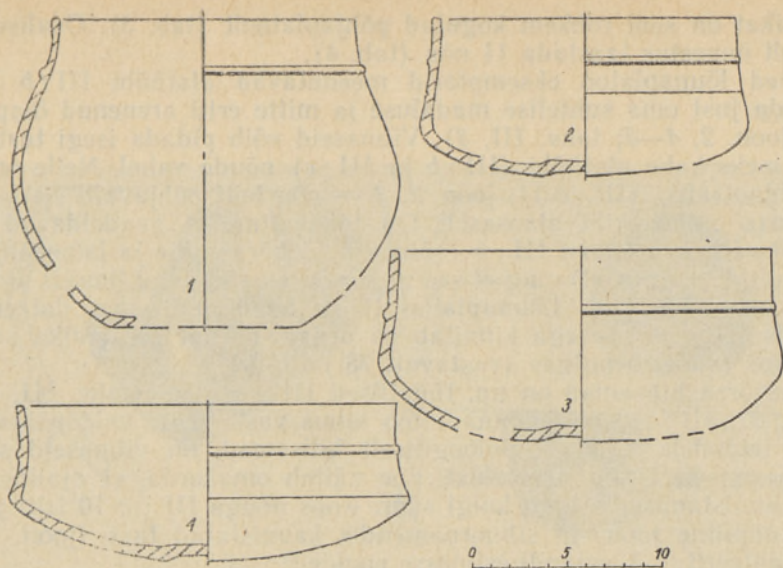
²⁶ Selling, D. Wikingerzeitliche und frühmittelalterliche Keramik, lk. 35—36.

²⁷ AI 5249: 16.

²⁸ Kivikoski, E. Die Eisenzeit Finnlands. Bildwerk und Text. Neuausgabe. Helsinki, 1973, joon. 1027; Selling, D. Wikingerzeitliche und frühmittelalterliche Keramik, tahv. 36, I; 42, 4.

²⁹ Selling, D. Wikingerzeitliche und frühmittelalterliche Keramik, lk. 20—21.

³⁰ Schuldt, E. Die slawische Keramik in Mecklenburg. Berlin, 1956, lk. 12, joon. 9, a, d, c.

Joon. 3. Iru peenkeramika rekonstruktsioone (AI 4051: 1070 II, 1070 I, 1141, 1155).

880–950.³¹ Irus on lohkedega põhjatükke ühtekokku seitsmest nõust, millest viis on leitud lõuna- ja kaks põhjaplatoolt.

Kolm Iru põhjalohuga kaussi (III : b 10, 11; AI 4051 : 538) leiti ruudus H/IV asunud koldeaseme ümbert. Sama kolde ühe põhjaplaadi alt, savinõudest paarkümmend sentimeetrit sügavamalt, avastati murdunud rootsuga odaots, mis dateeriti VIII sajandi teise poolde või IX sajandi algusse (vt. tab. 1, ese 4; tahv. VI, 2). Mainitud koldease ja selle ümber ning peal olnud savinõukillud on odaotsast hilisemad, s.t. hilisemad IX sajandi algusest või selle esimesest poolest. Teisedki koldeaseme lähedalt või pisut kaugemalt, aga samast kihist leitud III : b tüüpi nõud, nagu 5 ja 9 (joon. 1, 10, 14), tuleb dateerida IX sajandi teise poolde. Laineornamendiga kausike (tahv. II 4) võib olla nendest ka mõnevõrra varasem. Ülejäänud III : b nõude dateerimiseks pole aga kindlamat alust. Märgitagu, et nad puuduvad nii Proosa kalme V–VI sajandi kui ka XI–XIII sajandi osas, samuti näiteks Lihula ja Lehmja Loo III kalmes. Tähelepanuväärne on seegi, et III : b tüüpi keramika puudub peaaegu täiesti põhjaplatool (tab. 3). Sellest järeldub, et ta kadus Irus tarvitusele enam-vähem üheaegselt (või pisut hiljem) lõunaosa mahajätmisega. Samasugust keramikat on saadud veel Pada asulast ja Kuusalu Pajulinnast.³² Eriti viimane sunnib oletama, et kohati jäid niisugused kausid tarvitusele kauemaks kui Irus. Eelneva põhjal on Iru III : b tüüpi peenkeramika dateeritav põhiliselt VIII–IX sajandisse; mujal Põhja-Eestis valmistati seda tõenäoliselt veel X sajandilgi. Lähedasi paralleele kirjeldatud nõudele leidub ka Kesk-Rootsis (Birkas), kus neid üle X sajandi kolmanda veerandi ei kasutatud, ning vähesel määral Soomes.³³

Alatüüpi III : c kuuluvad eelmistega võrreldes suhteliselt kõrgemad nõud, millel kaela ja õla liitekohas on üks reljeefne mõigas. Alatüübist III : b eristab neid veel tugevam õlapaine ja lame põhi. Vaadeldavat

³¹ Lehtosalo-Hilander, P.-L. Luistari II, tabel 5, lk. 82–83.

³² Тамла Т. Селище в Пада, tahv. XIII, 3, 5; Schmiedehelm, M. Kuusalu Pajulinn, joon. 82, 84.

³³ Selling, D. Wikingerzeitliche und frühmittelalterliche Keramik, tahv. 36, 4; 38, 1; Lehtosalo-Hilander, P.-L. Luistari II, haud 410.

keraamikat on seni rohkem kogutud põhjaplatoolt (tab. 3). Osaliselt või täielikult õnnestus taastada 11 nõu (tab. 4).

Mõned lõunaplato eksemplarid meenutavad alatüübi III : b kausi-kesi, seda just oma suhtelise madaluse ja mitte eriti arenenud õlapainde tõttu (joon. 2, 4—5; tahv. III, 3). Viimaseid võib pidada isegi teatavaks vaheastmeks kahe alatüübi (III : b ja III : c) nõude vahel. Neile on vast- teid põhjaotsaltki (III : c 11; joon. 2, 3 — nõu leiti põhjavalli siseservalt, II linnuse põlemiskihi alaosast). On tõenäoline, et vaadeldavad nõud arenesid välja alatüübist III : b (võimalik, et kõrgemate ja lamepõhjaliste III : a pottide mõjutusel) ning et see areng on aset leidnud ilmselt platoode ühise kasutamise ajal. Lõunaplato III : c nõude hilisemat dateeringut võrreldes III : b omadega kinnitab ka ornamenditud keraamika suurem osatähtsus esimeste hulgas (vastavalt 75 ja 25%).

Mõnevõrra hilisemad on nn. tüüpilised III : c nõud (tahv. III, 4; IV, 2; V, 1, 3). III : c 2 ongi lõunaplato ainus vaste neile vaid põhjaotsalt saadud leidudele. Ehkki tüpoloogiliselt hilisemad, on viimaseid samuti leitud peamiselt II linnuse kihist. See näitab omakorda, et ajaline vahe nende valmistamisel polnud kuigi suur. Koos nõuga III : c 10 leiti põhja- otsale tüüpiline joon- ja silmornamendis kaunistatud tass (joon. 1, 7), mis on dateeritud X sajandi esimesse poolde.³⁴

III : c tüüpi nõude hilisem areng on läinud nende mõõtmete suurene- mise teed. Põhjaplato pealmistest kihtidest on leitud mitu üsna suurt (suuava läbimõõt 27—30 cm) ornamentimata potti (joon. 2, 1—2). Nii- sama suur on ka täiesti mättaalusest kihist (14 cm sügavuselt) saadud nõu (tahv. IV, 1), mille kaunistamiseks on juba kasutatud alles II aastatuhande alguses levima hakkavat võreornamenti. Tegemist on üsna algelise võremustriga, mis paikneb kitsa võõndina mõika all ning on moodustunud otsekuu kahe tavalise siksaki läbipõimumisest; lisaks on kasutatud väikesi sõõrikesi. Pole võimatu, et võreornament savinõudel ongi arenenud varasemast siksakmustrist.³⁵ Savinõukilde samasuguse algelise võremustriga mõika all on teada ka Toila kalmest.³⁶ Sõõrikestega kombineeruvat võreornamenti esineb II aastatuhande alguses veel roh- kesti mujalgi Eestis, kuigi tegu on juba arenenuma võremotiivi ning teist- suguse kujuga nõudega.³⁷

Mõningal määral III : c tüübiga sarnanevaid nõusid on leitud ka Pada asulas.³⁸ Kuid ei tüüpiliste joon- ja silmornamendis kaunistatud III : c nõudele ega ka hilisematele eksemplaridele pole esialgu kusagilt õnnes- tunud vasteid leida. Eelnevat summeerides võib varasemad III : c nõud (nr. 1, 3—4, 11) dateerida IX sajandi teise poolde või X sajandi algusse; nn. tüüpilised nõud (nr. 2, 8—10) peamiselt X sajandi esimesse poolde ning hilisemad potid (nr. 5—7) tõenäoliselt X sajandi teise poolde.

Alatüüpi III : d on eraldatud nõud, millel kaela ja õla vahel on kaks teineteise suhtes paralleelset mõigast. Põhi on osal neist olnud tõenäoliselt lame, osal kumerdatud. Seesugused potid on rohkem esinda- tud põhjaplatool, vähem linnuse lõunaosas ja asulas (tab. 3). Osaliselt on õnnestunud taastada kolme põhjaotsa nõu kju (tab. 4). Dateerimi-

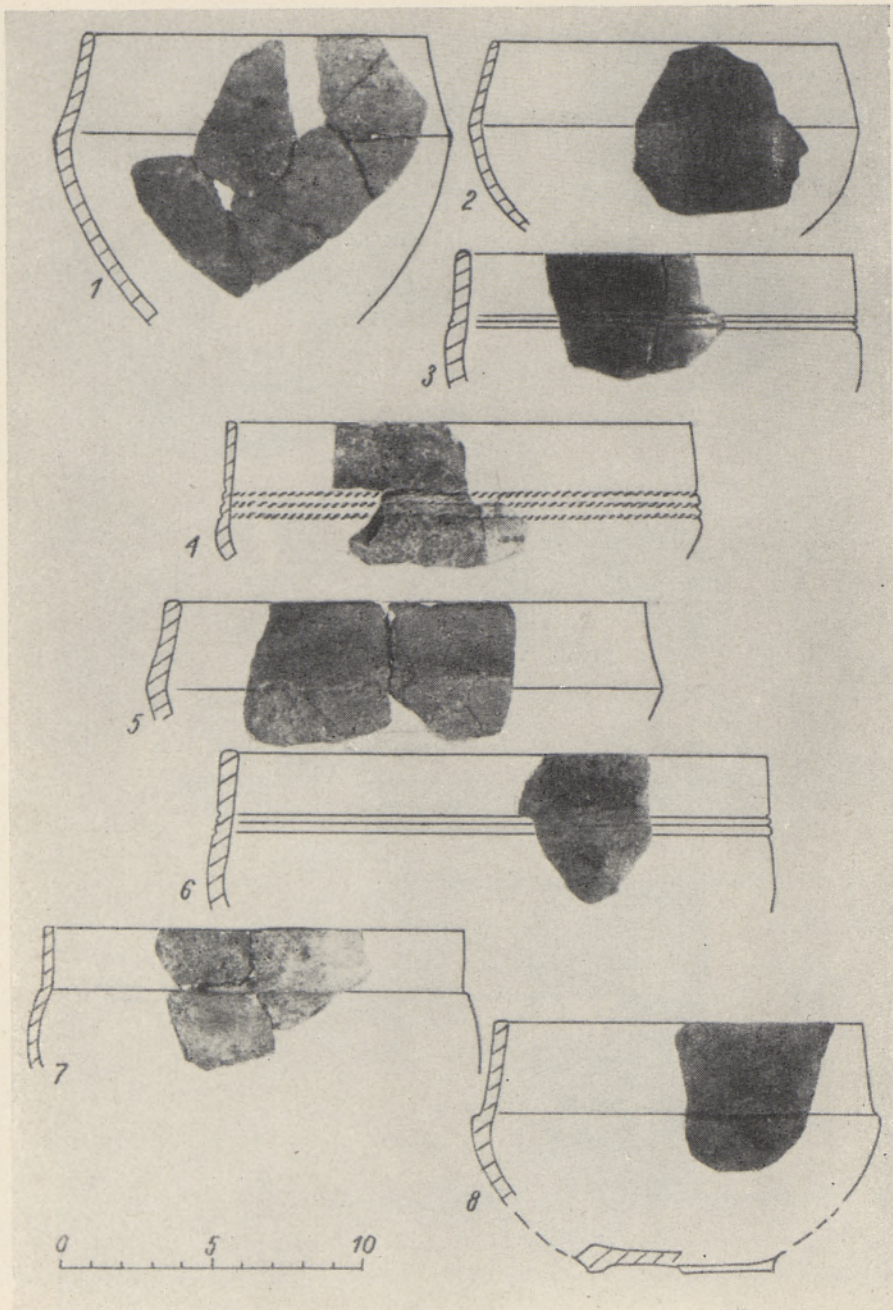
³⁴ Mõlema platio ühise linnuseks kasutamise perioodiga on põhjaotsal ühitatav ainult A. Vassari nn. II linnus. II linnuse kihist leitud keraamikal on aga nii ühis- kui ka erijooni võrreldes lõunaplato omaga. See viib mõttele, et linnuse lõunaosa hävis varem kui põhjaotsa II linnus.

³⁵ Sedasama on meie käevõrude uurimisel oletanud H. Moora. Vt. *Moora, H. Bemerkungen über einige ostbaltische Schmucksachen der jüngeren Eisenzeit II.* — Opetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 1929. Trt., 1931, lk. 27.

³⁶ AI 3952: 173.

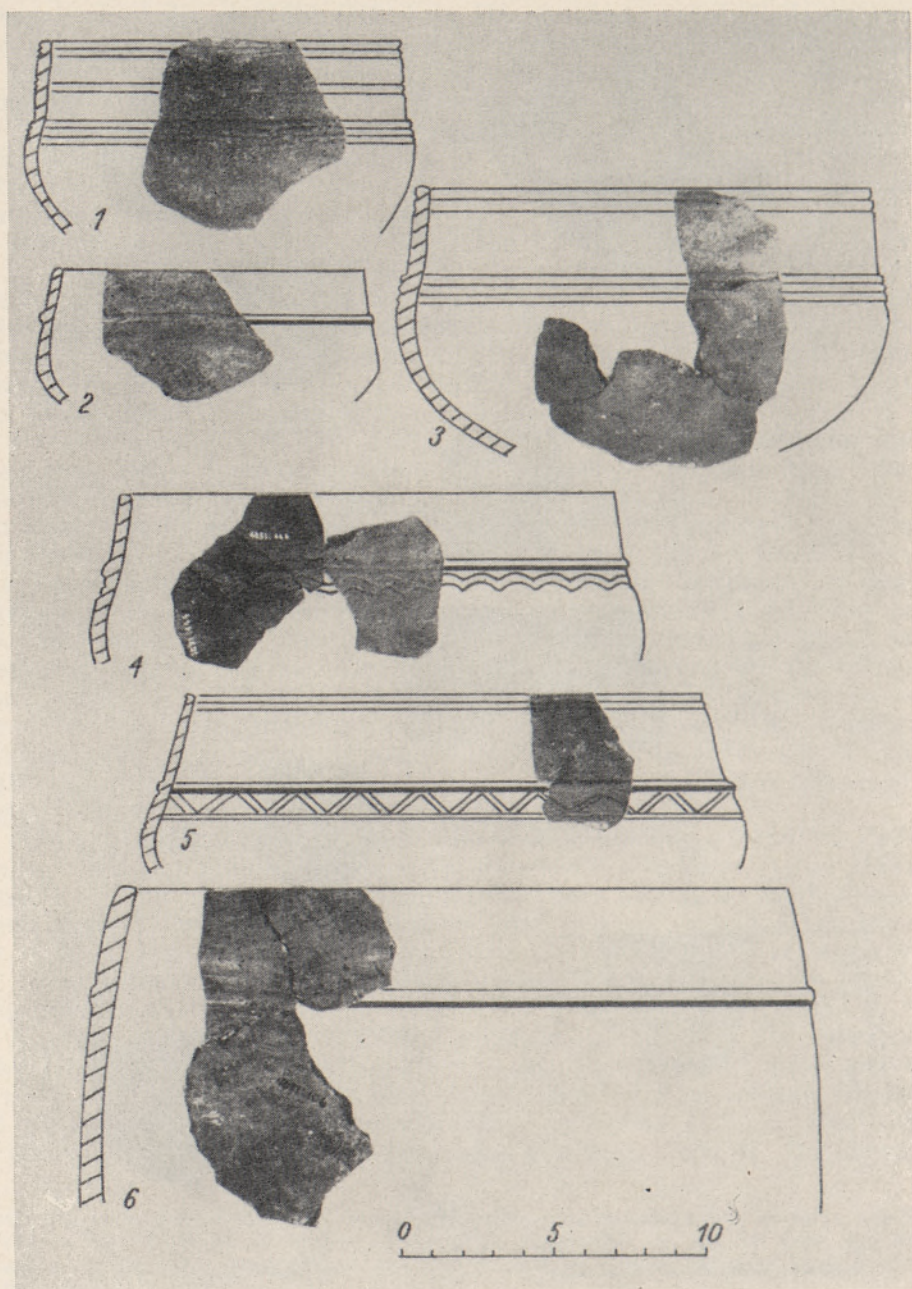
³⁷ *Selirand, J. Eestlaste matmiskombed varafeodaalsete suhete tärkamise perioodil (11.—13. sajand).* Tln., 1974, lk. 106; *Kustin, A. Randvere kivikalmistu Saaremaal.* — Rmt.: Muistsed kalmed ja aarded. Arheoloogiline kogumik II. Tln., 1962, tahv. XV, 8.

³⁸ *Тамла Т. Селище в Падэ, таһв. XIII, 10,*

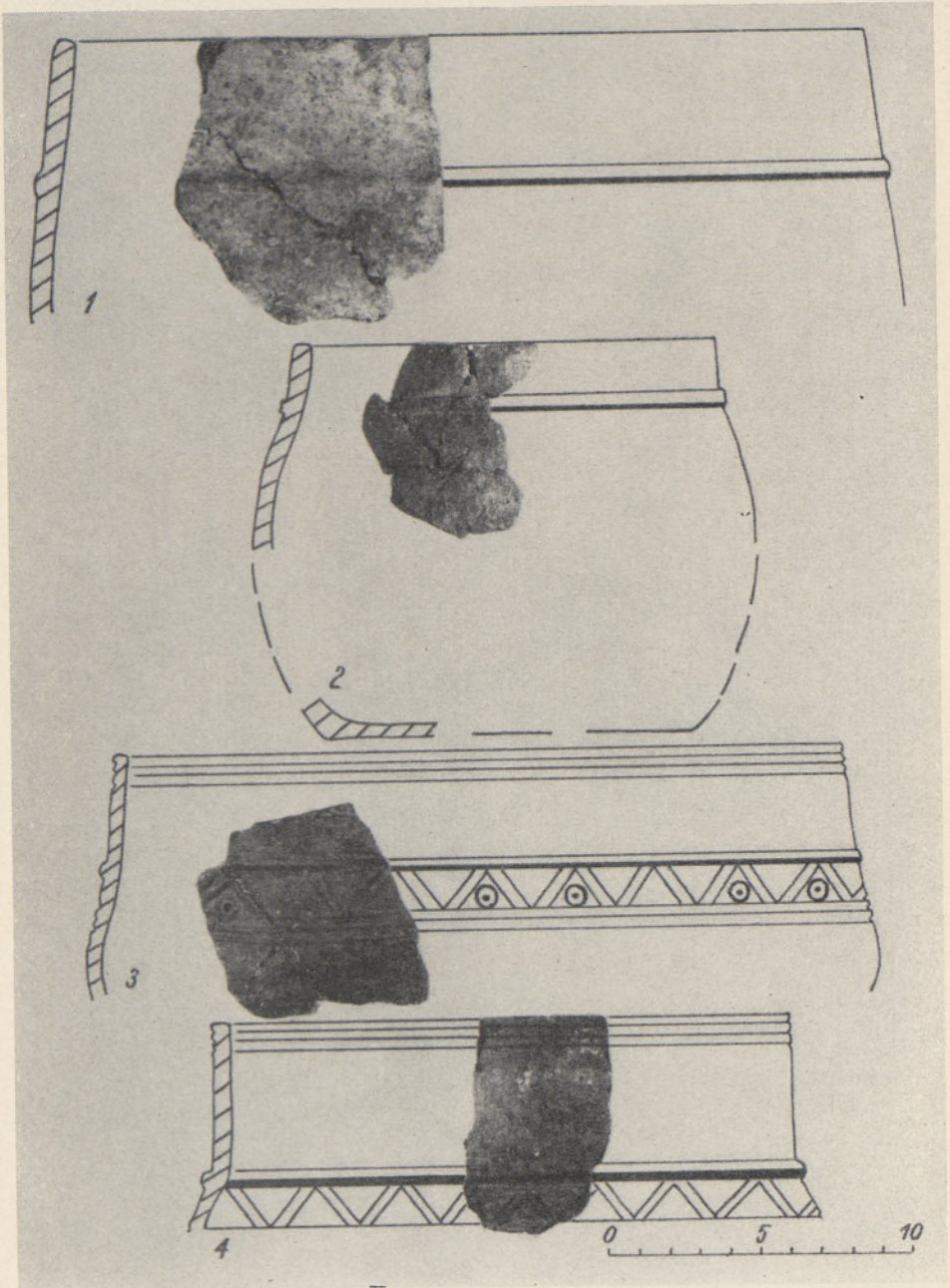

Iru peenkeramika rekonstruktsioone (AI 3428: 858; 4051: 769; 3428: 766; 4051: 380; 3428: 1266, 685; 4051: 444 II, 1223).

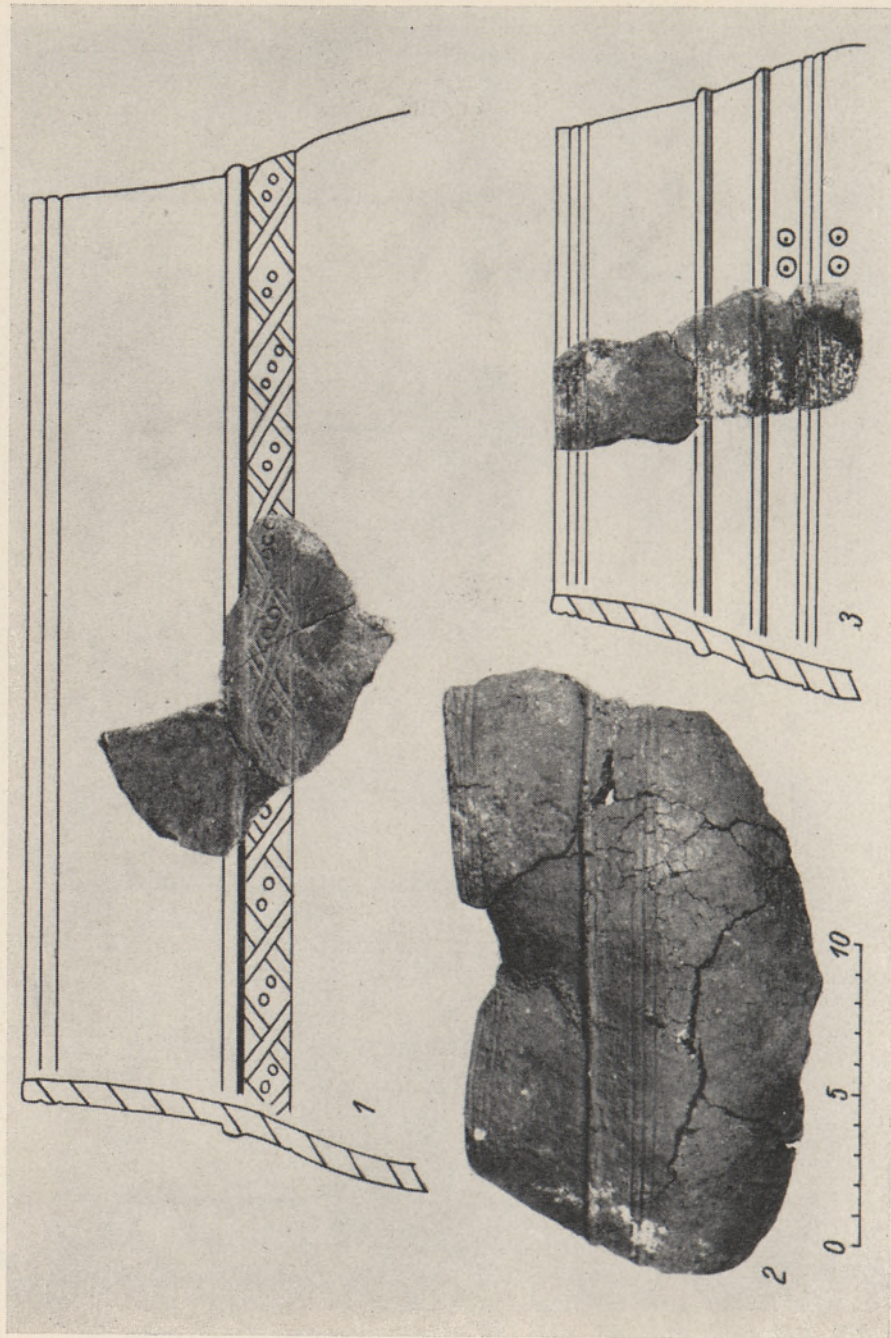
TAHVEL II

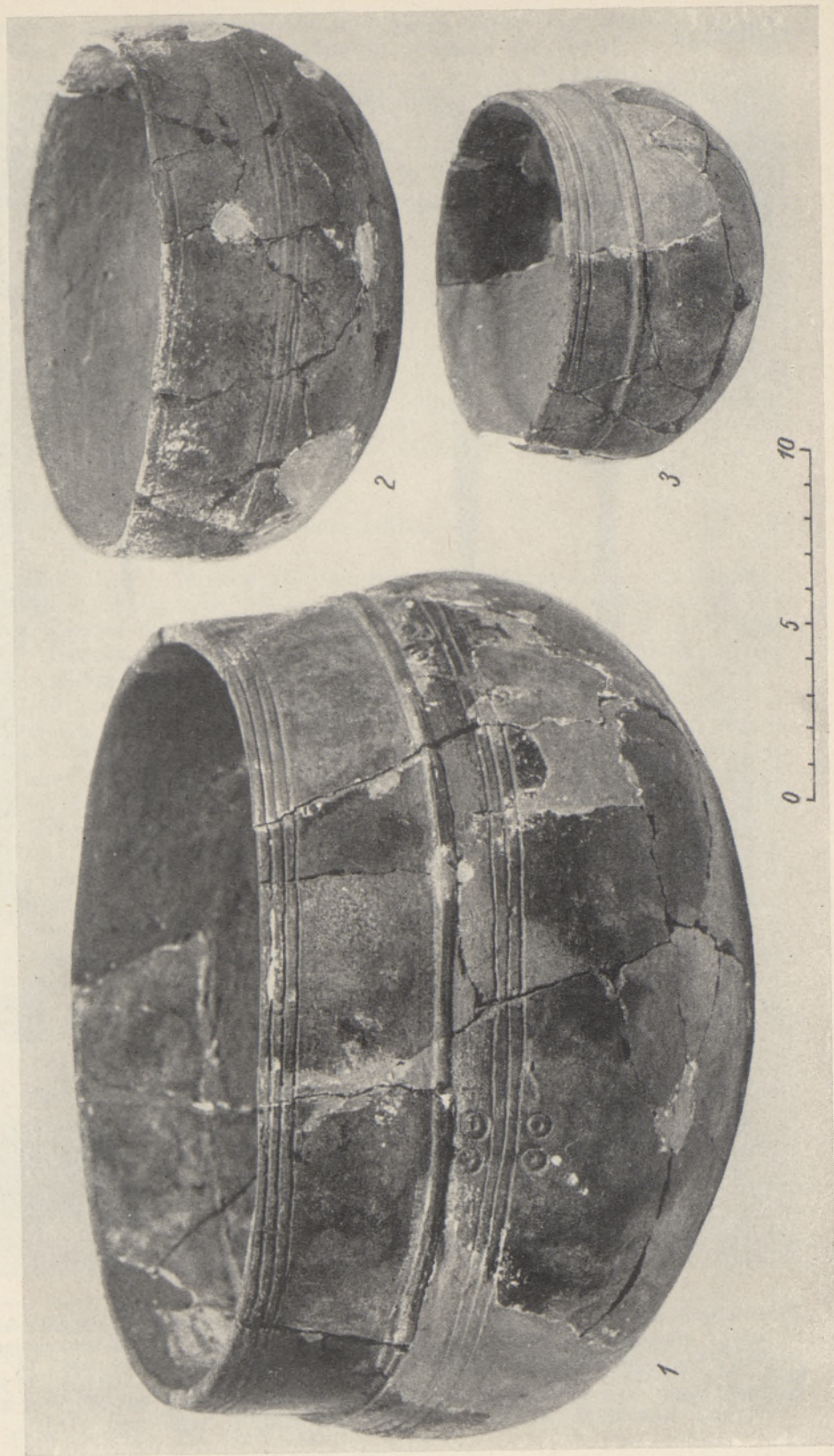
Iru peenkeramika rekonstruktsioone (AI 4051: 726, 439, 920, 444 I, 466, 106).

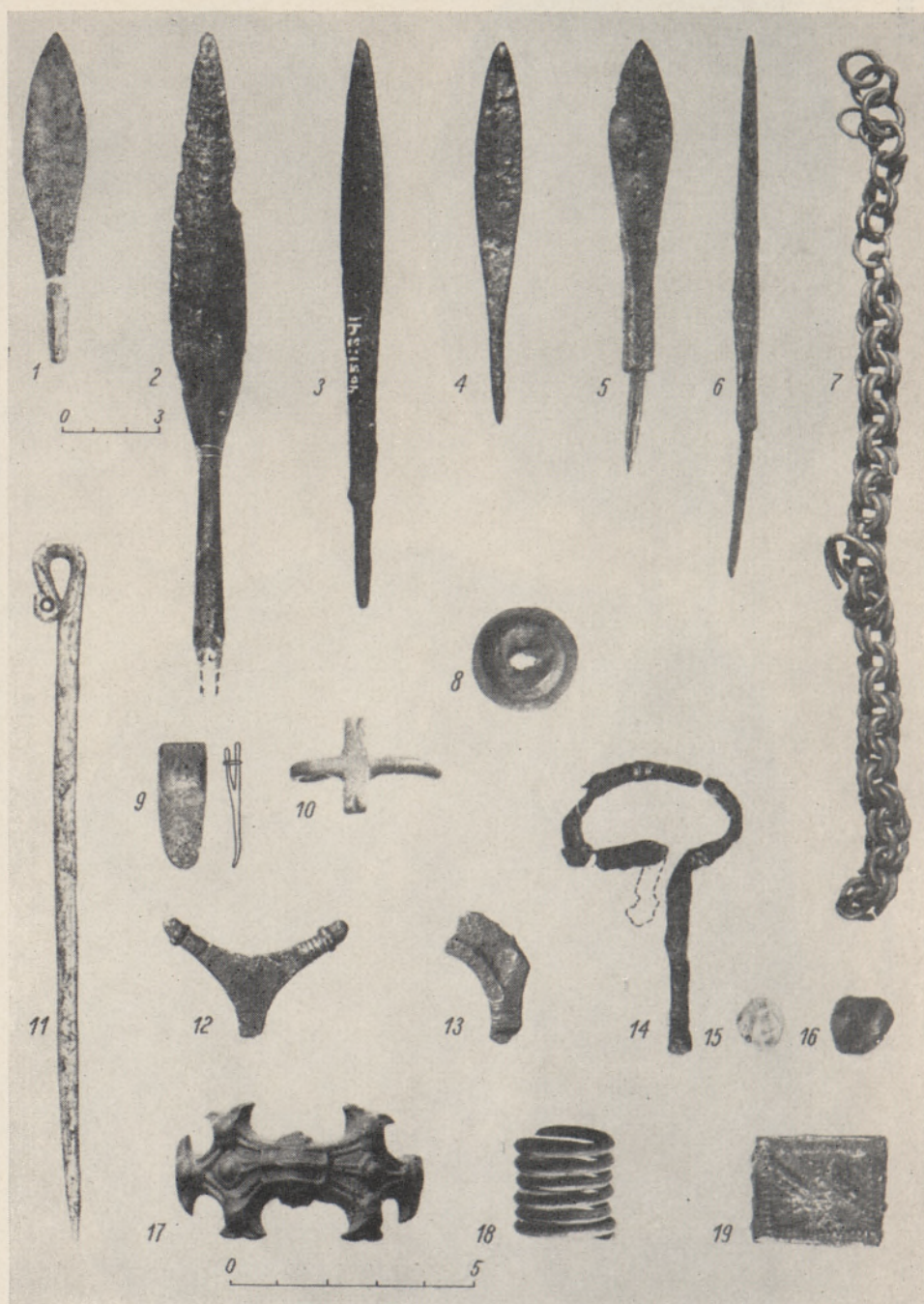
Iru peenkeraamika rekonstruktsioone (AI 4051: 1158; 3428: 896; 4051: 804, 589).

Iru peenkeraamika rekonstruktsioone (AI 3428: 250, 918, 1128).

Iru peenkeramikka rekonstruktsioone (AI 3428: 1092, 993, 876).

Dateeritavaid esemeid Iru linnuselt. 1, 3–6 nooleotsad, 2 odaots, 7 rinnakee katke, 8 naast, 9 rihmakeel, 10 pandlanõel, 11, 14 karjasekeppnõelad, 12–13 kolmnurkpeaga rinnanõelad, 15–16 helmed, 17 sümmeetriline sõlg, 18 spiraalsõrmus, 19 naast. (1, 11 – luust, 2–6, 9 – rauast, 7–8, 10, 12–14, 17–19 – pronksist, 15–16 – klaasist; AI 3428: 885; 4051: 1177, 341, 387; 3428: 1119, 928; 4051: 22; 3428: 434, 542, 433; 3577: 102; 4051: 949, 1097; 3577: 79; 4051: 70; 3428: 601; 4051: 7; 3428: 1290, 474.)

seks annab neist pidepunkti III : d 1 (joon 2, 6), mis leiti II linnuse kihist koos mõnede eespool kirjeldatud nõudega (II 10, III : c 10) ning mis tõenäoliselt kuulub X sajandi esimesse poolde. Vaadeldav savinõude tüüp on aga alguse saanud mõnevõrra varem, seda näitavad lõunaplato eksemplarid.

Mitme mõikaga nõusid — ehkki teistsuguse kujuga — esineb veel vähesel määral Tartu, Otepää ja Unipiha linnusel, kus nad on kaunistatud nõör- või laineornamendiga.³⁹ Kusagil mujal pole aga lähemaid vasteid õnnestunud leida.

III tüüpi kokkuvõtteks. Lisaks eespool kirjeldatud nõudele on Iru linnusest ja asulast saadud veel ühtekokku 195 mõikaga katket, mida aga nende fragmentaarsuse tõttu ühegi alatüübiga seostada ei õnnestunud. Tõenäoliselt pärinevad nad enamasti juba käsitletud nõudest, osalt nähtavasti ka teistest. Igatahes on kindlamalt eristatavaid mõigastega nõusid Irust 127, mis on tunduvalt suurem arv kui vastav näitaja kogu Eestis. Need nõud on eelkõige iseloomulikud Põhja-Eesti linnustele ja asulatele ning tunduvad eriti tüüpilised olevat just Iru, seda eeskätt siin levinud alatüüpide ja variantide mitmekesisuse tõttu.

Ornamentika

Iru peenkeramikas kasutatud ornamentikast tüüpide lõikes annab ülevaate tabel 3, üksikute ornamendiliikide levikut linnuse eri osades näitab tabel 5. Viimase koostamisel pole arvestatud mitte eraldi nõusid, vaid kõiki ornamendiga savinõukilde. Selgub, et lõuna- ja põhjaplato on suhteliselt ühtlaselt levinud joon-, siksak- ja nõorornament, suuremad erinevused valitsevad aga laine-, silm- ja võreornamendi kasutamises.

Otsustades Proosa leidude põhjal, on Põhja-Eesti V—VI sajandi keramika veel enamikus ilma ornamendita. VII sajandil ilmub tõenäoliselt nõorornament (Lehmja Loo III kalme) nagu Edela-Soomeski.⁴⁰ Viimati oli nõorimotiiv Põhja-Eestis levinud hilistes kivikirstkalmetes⁴¹, enne seda neoliitilises nõorkeramikas. Ka nüüd, VII (VIII?) sajandil, on ta tarvitusel üsna lühikest aega ning piiratud alal. Hoopis arvukamalt levib nõorornament sel ajal Soomes, kus ta jääb armastatud kaunistusviisina püsima I aastatuhande lõpuni. Uuesti ilmub nõorornament Põhja-Eestisse X—XI sajandi paiku, levides nüüd juba mõnevõrra laiemal territooriumil.⁴²

Kõige levinumad ornamendimotiivid Iru on aga horisontaaljooned ning kahe- või kolmekordsetest põiksoonekestest siksakvööndid horison-

Tabel 5

Ornamendiliikide osatähtsus Iru linnusel ja asulas (%)

Leiuukoht	Horisontaaljooned	Siksak	Silmad	Lainejooned	Nõorornament	Võreornament
Põhjaplato	48	25	19	3,5	2,5	4,5
Lõunaplato	45	23,2	4,1	26,4	1,8	0,5
Asula	55,5	30,1	0,7	9,8	1,3	2,6

³⁹ Аун М. Лепная керамика, lk. 357—358.

⁴⁰ Kivikoski, E. Die Eisenzeit im Auraflußgebiet, lk. 199—200; Kivikoski, E. Kvarnbacken. Ein Gräberfeld der jüngeren Eisenzeit auf Åland. Helsinki, 1963, lk. 120 jj.

⁴¹ Vassar, A. Drei Steinkistengräber aus Nordestland. — Opetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 1937. I. Trt., 1938, lk. 353—354; vt. ka Jaanits, L., Laul, S., Lõugas, V., Tõnison, E. Eesti esiajalugu. Tln., 1982, joon. 131—132.

⁴² Selirand, J. Eestlaste matmiskombed, lk. 105.

taaljoonte vahel. Selliselt kaunistatud peenkeramikat võib kohata kõikjal Põhja- ja Lääne-Eesti I aastatuhande teise poole muististel, Lõuna-Eestis esineb seda harva.⁴³ Et Põhja-Eesti V—VII sajandi kalmetes (Proosa, Lehmja Loo III, Lääne-Eestis Lihula jt.) joon- ja siksakornamenti veel ei esine, võib arvata, et nende vanus ei ulatu kaugemale VII—VIII sajandi piirist. Tarvitusel püsivad need I aastatuhande lõpuni.

Üks omapärasemaid Iru keramikale esinevaid ornamente on silmad. Tavaliselt kombineeruvad nad horisontaaljoontega, harvem siksakiga; mitte kordagi ei esine neid aga laine-, nõör- või võreornamentidena nõudel. See räägib nende kaunistusviiside eriaegsusest. Silmaki on tarvitatud vaid II, III : c ja III : d tüüpi nõudel. Tähelepanuväärne on silmornamenti vähesus lõunaplatool ning puudumine sealsetel rohkearvulistel III : b tüüpi kaussidel. On tõenäoline, et see ornamentimisviis sai alguse Iru lõunaplatoo kasutusaja lõppjärgus üheskoos III : c alatüüpi nõude väljarenemisega. Huvitav on ka järgmine detail: kui lõunaplatool (kokku 9 katket) on silmad väga erineva suurusega — läbimõõduga 3, 6,5, 7, 8 ja 9 mm, siis põhjaplatool (üle 40 katke) on nad enamikus kõik ühesuurused (8 mm), vajutatud ilmselt ühe ja sama stambiga. Selline ühtsus ornamentis viitab tema lühiajalisusele.

Mitmesugustel metall- ja luuesemetel esineb silmornamenti laialdastel aladel pika aja jooksul, kuid keramikas kasutati seda harva, näiteks Ojamaal nooremal rooma rauaajal ning vanemal rahvasterändamise ajal⁴⁴. Sealsed nõud on aga hoopis erilaadsed oma kuju ja muude ornamentidetailide poolest, mistõttu nende otsene eeskujud Iru nõudele — nagu oletas A. Vassar⁴⁵ — ei ole mõeldav. Arvestades vastavate nõude leiu-tingimusi Iru ning platoode kasutamisaegu, tuleb silmornamentiga keramika dateerida IX sajandi lõppu (?), eeskätt aga X sajandi esimesse poolde. Paralleelid Eestis ja naabermaadel seni puuduvad.

Ornamentiga nõude osatähtsust platoode ja asula peenkeramika hulgas kajastab tabel 6. Märkimisväärne on ornamentitud keramika suhteliselt väike osatähtsus lõunaplatool, võrdlemisi kõrge aga põhjaotsal ning asulas. Et lõunaosa on üldiselt varasem põhjaplatoo II—III linnusest, siis võib järeldada, et esimese kasutusajal, eriti VII—VIII sajandil, oli savinõude kaunistamisel suhteliselt tagasihoidlik koht. Ornamentitud keramika põhihulk kuulub ilmselt alles IX—X sajandisse.⁴⁶

Joonisel 4 on skemaatiliselt kujutatud erinevate savinõutüüpide areng I aastatuhande teisel poolel. Peale Iru linnuse on arvestatud ka asula ja Proosa kalme materjale, samuti teisi lähikonna leide. Seega annab joonis ülevaate Piritaja jõe alamjooksu piirkonna peenkeramika geneesist. See tugineb meie praegusele uurimistasemele ning muististe tundmisele, kuhu uute keramikakogumite avastamine võib tuua suuremaid või väiksemaid korrektiive.

Tabel 6

Ornamentitud nõude osatähtsus Iru linnuse ja asula peenkeramikas

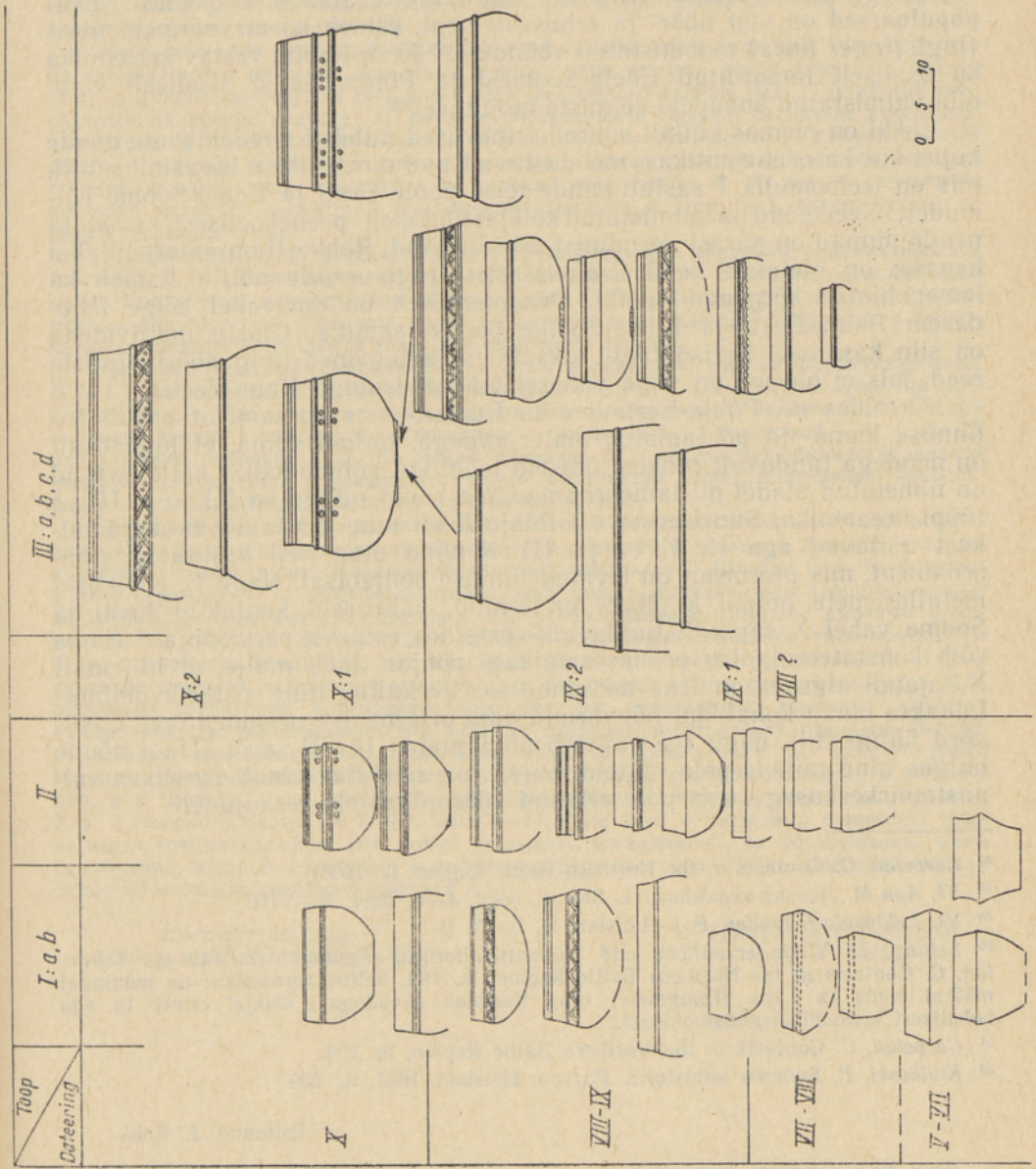
Leiukoht	Savinõude arv	Neist ornamentidiga	Ornamentitud nõude %
Põhjaplatoo	69	51	73,9
Lõunaplatoo	133	56	42,1
Asula	48	43	89,6

⁴³ Vt. selle kohta Lõugas, V. Asva linnuse dateerimisest, lk. 89; Аун М. Лепная керамика, lk. 357 jj.

⁴⁴ Stenberger, M. Vorgeschichte Schwedens. Berlin, 1977, joon. 225; Nerman, B. Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum in der jüngeren Eisenzeit. Stockholm, 1929, joon. 10.

⁴⁵ Vassar, A. Iru Linnapära, lk. 88.

⁴⁶ I aastatuhande lõppu on dateeritud ka Kagu-Eesti ornamentitud keramika (Аун М. Лепная керамика, lk. 358).

Joon. 4. Pirta jõe alamjooksu piirkonna peenkeramika geneesi V—X sajandil.

Kokkuvõtteks

Samasugust peenkeramikat kui Iru on leitud mujalt Eestist, Soomest ning piiratud hulgal Kesk-Rootsi idaosast. Lähemal vaatlusel on kogu taoline keramika (seda on nimetatud ka eesti-soome tüüpi keramikaks⁴⁷) jagatav kolme suurde rühma. Neist esimese moodustavad Kagu-Eesti nõud, mille kaunistamiseks on peaaesjalikult kasutatud mitmesuguseid lohukestest kombineeritud mustreid⁴⁸. Teine rühm on levinud Põhja-Eestis. Eelmistest erinevad need nõud nii kuju kui ka ornamendi poolest (peamiselt horisontaal-, siksak- ja lainejooned). Kahe kultuuri- piirkonna omavaheliseks piiriks tundub olevat Emajõgi, kusjuures Lääne- ja Kesk-Eestile on iseloomulik Põhja-Eesti-pärane, Edela-Eestile aga Kagu-Eesti-pärane peenkeramika. Kolmanda rühma moodustavad Edela-Soome vastavad savinõud. Põhja-Eesti omadest erinevad nad peamiselt kuju, aga ka üksikute ornamendimotiivide osatähtsuse poolest. Eriti populaarsed on siin nõör- ja laineornament, esineb ka nn. sõrmejoontest (ingl. *finger lines*) moodustatud vööndeid.⁴⁹ Kesk-Rootsi vastav keramika on osaliselt imporditud Edela-Soomest ja Põhja-Eestist, osaliselt võib-olla valmistatud kohapeal eelmiste mõjutusel.⁵⁰

Ehkki on olemas küllalt suured erinevused niihästi vaadeldavate nõude kujus kui ka ornamentikas, moodustavad nad ometi ühtse keramikastiili, mis on iseloomulik I aastatuhande teise poole Eesti ja Edela-Soome hõimudele. Need nõud on valmistatud kõikjal ühtlaselt peenekoelisest savist ja nende pinnad on pärast vormimist veel lihvitud. Rohkesti on ümarpõhjalisi kausse; on oletatud nende valmistamist tugivormide abil⁵¹. Esineb ka lamepõhjalisi kõrgemaid potte. Ornamentikalt on omavahel kõige lähedasem Põhja-Eesti ja Edela-Soome peenkeramika. Ühiste motiividena on siin kasutusel horisontaal-, siksak- ja lainejooned ning nõörivajutiste read, mis ei ole või on väga vähesel määral levinud Kagu-Eestis.

Võrreldes nii Põhja-Eesti kui ka Edela-Soome keramikat eraldi Iru linnuse lõuna- ja põhjaplatoo materjalidega, torkab silma, et lõunaosalt on nendega tunduvalt rohkem ühiseid jooni kui põhjaosalt. Laialt levinud on nimetatud aladel nii laineornamendiga savinõud kui ka III : a ja III : b tüüpi keramika. Suuri erinevusi Põhja-Eesti ning Edela-Soome keramikast näitavad aga II, III : c ja III : d nõud ning neil kasutatud silmornament, mis peamiselt on levinud linnuse põhjaosal. Nagu E. Kivikoski metallesemete põhjal kindlaks on teinud, vähenesid kontaktid Eesti ja Soome vahel X sajandil tunduvalt võrreldes eelneva perioodiga.⁵² Sama võib konstateerida Iru peenkeramikagi põhjal. Jääb mulje, et hiljemalt X sajandi alguses on Iru toimunud teatav kultuuriline «iseseisvumine». Luuakse omad kohalikud nõuvormid oma originaalse ornametikaga. Nii-võrd ühtne stiil, nagu see valitseb põhjaplatoo II, III : c ja III : d nõude hulgas ning millele pole vasteid mujalt, on seletatav ainult iseseisva valmistamiskeskusega, mis pole allunud võõrapärastele eeskujudele.

⁴⁷ *Carpelan, C.* Contacts in the Northern Baltic Region, lk. 193 jj.

⁴⁸ Vt. *Аун М.* Лепная керамика, lk. 352 jj., joon. 4—6, tahv. V—VIII.

⁴⁹ Vt. *Lehtosalo-Hilander, P.-L.* Luistari II, lk. 76 jj.

⁵⁰ *Selling, D.* Wikingerzeitliche und frühmittelalterliche Keramik, lk. 149 jj.; *Carpelan, C.* Contacts in the Northern Baltic Region, lk. 194. Sellist keramikat on mõningal määral teada ka Lätis (Daugmale) ning Karjalas (Laadoga); kõikjal erineb ta aga kohalikest keramikatraditsioonidest.

⁵¹ *Carpelan, C.* Contacts in the Northern Baltic Region, lk. 193.

⁵² *Kivikoski, E.* Suomen esihistoria. Porvoo; Helsinki, 1961, lk. 209.

Esitanud J. Kahk

Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut

Toimetusse saabunud
27. IV 1984

ЛОЩЕНАЯ И ПОДЛОЩЕНАЯ КЕРАМИКА ГОРОДИЩА ИРУ V—X ВВ.

Лощеная и подлощенная керамика городища Иру представляет для археологов большой интерес. Вертикальная стратиграфия культурного слоя городища прослеживается с трудом, но некоторые основания для датировки дает горизонтальная стратиграфия. Дело в том, что площадь городища разделена валами на два плато — на южное и северное. Судя по вещевым находкам, на южном плато жили, очевидно, в VII—IX вв., а на северном — в V—VII и IX—X вв. Определение возраста различных по типам сосудов городища Иру облегчают некоторые точно датированные памятники северной Эстонии, такие как могильники Прооза (V—VII вв.) и Тойла (VII—X вв.), Лехмя Лоо III (VII в.), селище Пада (VIII—X вв.), городище Куусалу Паюлинн (X—XI вв.) и др.

Сосуды рассматриваемой лощеной группы лепной керамики отличаются от грубой примесью мелкого песка в глиняном тесте, сильным и равномерным обжигом, хорошо обработанной, часто лощеной поверхностью. Цвет их обычно темно-коричневый или черный, реже более светлый. Керамика этой группы составляет 58—59% от всей глиняной посуды памятника (табл. 2).

Основанием для типологии керамики этой группы послужили три типа перехода от прямой шейки сосуда к округлому плечу: при помощи ребра (тип I:a), плавно (I:б), с небольшим уступом (II) или в виде рельефного валика (III). Третий тип подразделен на четыре подтипа: а) высокие плоскдонные горшки, б) низкие круглодонные миски, в) плоскдонные сосуды с сильновыпуклым плечиком и г) горшки средней высоты (изредка высокие) с двумя валиками. Номер рисунка реконструированных сосудов каждого типа, размеры и датировка даны в табл. 4. На рис. 4 схематично показано развитие лощеной и подлощенной керамики в Иру (и в окрестностях) во второй половине I тыс.

Подвляющая часть рассматриваемой группы ирусской керамики орнаментирована (см. табл. 5, 6). Доминируют простые горизонтальные линии и зигзаги, опоясывающие сосуд. Кроме того, для керамики южного плато особенно характерен волнистый орнамент, а для сосудов с северного плато — своеобразные «глазки». Шнуровой и решетчатый орнаменты встречаются только на единичных сосудах.

Керамика северной Эстонии в V—VI вв. в основном еще не орнаментирована. В VII в. кратковременно появляется шнуровой орнамент, а немного позднее, по всей вероятности, в VIII в. он сменяется горизонтальными линиями и зигзагами. Волнистый орнамент входит в употребление, очевидно, в начале IX в., а глазковый — в конце IX или в первой половине X вв. Во второй половине X в. количество орнаментированной керамики уменьшается и появляются первые решетчатые узоры, получившие наибольшее распространение в Эстонии все же в начале II тыс.

Во второй половине I тыс. такая же лощеная и подлощенная керамика, как в городище Иру, была в обиходе преимущественно в северной и западной Эстонии, а также в южной Эстонии и юго-западной Финляндии, центральной Швеции и т. д. В целом в этой керамике т. н. эстонско-финского типа можно выделить три территориальные подгруппы: 1) юго-восточная Эстония, где распространены сосуды с ямочным орнаментом, 2) северная Эстония, для которой характерна керамика типа ирусской и 3) юго-западная Финляндия, где керамика рассматриваемой группы весьма близка керамике северной Эстонии по орнаменту, но отличается от нее формами сосудов. Для остальных территорий рассматриваемого региона аналогичная керамика является чужеродной, она не вписывается в местные традиции изготовления глиняной посуды.

Следует подчеркнуть еще одно обстоятельство. Характерная для южного плато городища Иру керамика VII—IX вв. получила широкое распространение и в Финляндии, и в Швеции, и на остальной территории северной Эстонии, тогда как керамика X в. с северного плато (II 7—10, III:c 4—11, III:d 1—3 и глазковый орнамент) пока не имеет точных аналогов. Это может указывать, по-видимому, на формирование здесь самобытной местной культуры, а также подтверждает ослабление контактов между Эстонией и Финляндией, начавшееся в X в.

DIE FEINKERAMIK AUS DEM BURGBERG IRU (5.—10. JH.)

Die vertikale Stratigraphie des Burgberges Iru ist nur schlecht verfolgbar, doch die horizontale bietet einige Anhaltspunkte für die Datierung der Keramik. Nämlich wird der Burgberg durch die Wälle in zwei geteilt — in das Süd- und Nordplateau. Die Benutzungszeit des ersteren fällt den Metallgegenständen nach (Tab. 1, Taf. VI) in das 7.—9. Jahrhundert, die des zweiten in das 5.—7. und 9.—10. Jahrhundert. Zur Datierung der verschiedenen Tongefäßtypen von Iru verhelfen auch einige zu einer engeren Periode gehörige nordestnische Altertümer wie die Steingräber Proosa (5.—7. Jh.), Toila (7.—10. Jh.) und Lehmja Loo III (7. Jh.), die Siedlungsplätze Pada (8.—10. Jh.), Kuusalu Pajulinn (10.—11. Jh.) u. a.

Der Ton der Gefäße von Iru enthält zumeist feinen Sand, die Brennung ist stark und gleichmäßig, die Oberflächen sind sorgfältig geglättet, öfters glänzend. Die dominierende Farbe ist dunkelbraun oder schwarz, auch hellere Töne sind vertreten. Derartige Feinkeramik umfaßt 58—59% der Keramik vom Burgberg Iru (Tab. 2).

Die Grundlage der Typologie der Feinkeramik von Iru bildet die Art des Übergangs des steilen Halses zu dem konvexen Schulterteil der Gefäße, die wie folgt sein kann: Übergang mit Umbruch (Typ I:a); gerader Übergang (I:b); Übergang mit leichter Stufe (II); Übergang mit erhabenem Wulst zwischen dem Hals- und Schulterteil (III). Innerhalb des letzteren sind vier Untertypen zu unterscheiden: a) hohe flachbodige Krüge; b) flache rundbodige Näpfe; c) ebenbodige Schüsseln mit starker Schulterbiegung; d) etwas höhere ebenbodige Gefäße mit zwei Wülsten. Die Tabelle 4 bringt zu allen Typen der rekonstruierten Gefäße die Nummer der Abbildung, Ausmaße und Datierung. Die Abbildung 4 gibt schematisch die Entwicklung der Feinkeramik in Iru (und Umgebung) in der zweiten Hälfte des I. Jahrtausends wieder.

Der überwiegende Teil der Feinkeramik von Iru ist ornamentiert (Tab 5, 6). Vorherrschend sind einfache horizontale Rillenlinien und Zickzackbänder. Hinzu kommen das besonders für das Südplateau charakteristische Wellenornament und die eigenartigen Würfelaugen im Nordplateau. Schnurornament und Schräggitternetz sind nur an einigen Gefäßen anzutreffen.

Die nordestnische Keramik des 5.—6. Jahrhunderts ist vorwiegend noch unverziert. Im 7. Jahrhundert taucht für kurze Zeit das Schnurornament auf, noch später, offenbar im 8. Jahrhundert erscheinen horizontale Linien und Zickzackbänder, das Wellenornament kommt wahrscheinlich am Anfang des 9. Jahrhunderts, das Augenornament am Ende des 9. oder in der ersten Hälfte des 10. Jahrhunderts in Gebrauch. Die zweite Hälfte des 10. Jahrhunderts scheint sich durch das Zurücktreten der ornamentierten Keramik und Aufkommen des primitiven Gittermusters (in Estland hauptsächlich Anfang des II. Jahrtausends verbreitet) auszuzeichnen.

Die Keramik der Art Iru ist in der zweiten Hälfte des I. Jahrtausends in erster Linie in Nord- und Westestland anzutreffen, aber auch in Südostland, Südwestfinnland, Mittelschweden und anderswo. Unter dieser Keramik vom sog. estnisch-finnischen Typus unterscheiden sich drei territoriale Gruppen: 1) Südostestland — verbreitet Gefäße mit Lochornament; 2) Nordestland — kennzeichnend die Keramik wie die in Iru; 3) Südwestfinnland — die Feinkeramik ähnelt sich der nordestnischen an Ornamentik sehr, unterscheidet sich von dieser an Form. Anderswo ist derartige Keramik für jeweils örtliche Traditionen fremd.

Wenn die für das Südplateau von Iru typische Keramik ziemlich verbreitet ist sowohl in Nordestland überhaupt als auch in Finnland und Schweden, sind zu der späteren (10. Jh.) Keramik des Nordplateaus (II 7—10, III:c 4—11, III:d 1—3; Augenornament) bisher keine Analogien bekannt geworden. Möglicherweise zeigt sich darin die Vertiefung der hiesigen Kulturunterschiede, und das Nachlassen der estnisch-finnischen Beziehungen seit dem 10. Jahrhundert.

Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften der
Estnischen SSR

Eingegangen
am 27. April 1984